

Jacek TOMCZYK
IEiB UKSW Warszawa

Analiza materiału kostnego z wczesnośrednio-wiecznego cmentarzyska z Wilanowa

Prace wykopaliskowe na terenie Zespołu Pałacowego w Warszawie-Wilanowie zostały podjęte już w 1955 roku. Pomiędzy Pałacem a Oranżerią Pałacową, około 2 km od koryta rzeki odnaleziono wówczas wczesnośredniowieczne cmentarzysko. Rezultatem prac było wyodrębnienie szesnastu jam grobowych wraz z zabytkami archeologicznymi¹. W 1961 roku przeprowadzone kolejne prace na tym terenie, którymi kierował pan mgr B. Gierlach². W wyniku wykopalisk pozyskano interesującą kolekcję szkieletową. Analizowane stanowisko podzielono na dwa ary. Na każdym arze wydzielono warstwy, i tak w arze pierwszym warstwa 1 sięgała 60-80cm od powierzchni, 2 – 100-120cm, 3 – 120-140cm, 4 – 140-160 i 5 – 160-180cm; w arze 2: warstwa 1 sięgała 80-100cm, druga – 100-120cm. Większość materiału kostnego zlokalizowana była w arze pierwszym. Wedle dokumentacji wykopaliskowej odnaleziono 85 szkieletów w większości bardzo zdekompletowanych i zniszczonych. Kolekcja została przekazana Andrzejowi Wiercińskiemu z Pracowni Antropologicznej UW³. Prace nad materiałem kranialnym zostały zlecone Alinie Wiercińskiej, zaś materiał postkranialny analizował mgr L. Sarma. Rezultatem było opublikowanie jedynie wyników badań kranialnych⁴. Po czterdziestu latach zrodziła się myśl dokończenia badań z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska z Wilanowa. Badania takie były możliwe dzięki współpracy pomiędzy Zakładem Antropologii Historycznej UW i Zakładem Antropologii Filozoficzno-Przyrodniczej UKSW. Dokonano zatem ponownej inwentaryzacji materiału zarówno kranialnego, jak i postkranialnego. Opisany materiał został porównany z dokumentacją archiwalną. Niestety materiał oste-

¹ Ł. KUNICKA, T. PIĘTKA, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Warszawie-Wilanowie*. Wiadomości Archeologiczne 23(1956)356-362.

² B. GIERLACH, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Warszawie-Wilanowie w świetle badań 1961 r.* Wiadomości Archeologiczne 31(1965)68-74.

³ A. SOŁTYSIAK, P. JASKULSKI, *Antropologia na Uniwersytecie Warszawskim 1946-2000*. Instytut Archeologii UW 2000.

⁴ A. WIERCIŃSKA, *Badania nad strukturą antropologiczną czaszek z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Warszawie-Wilanowie*. Wiadomości Archeologiczne 36(1970)270-279.

ologiczny nie pokrywa się w całości z danymi sprzed czterdziestu lat. Niektóre elementy kostne „zawieruszyły” się na przestrzeni lat i brak ich w depozycie, inne natomiast w ogóle nie były ujęte w katalogach z 1961 roku. Ponadto brak pełnej dokumentacji uniemożliwił przyporządkowanie materiału kranialnego postkranialnemu. Z tej też racji dokonano niezależnej oceny wieku i płci w oparciu o materiał czaszkowy i pozaczaszkowy. W kolejnym etapie zdjęto najważniejsze pomiary i wyliczono wskaźniki. Dało to możliwość porównania niektórych wyników obliczonych w latach sześćdziesiątych. Tym samym wykluczono błąd między-obszerny. W niniejszej pracy zostaną zaprezentowane niektóre wyniki przeprowadzonych badań.

1. Opis stanu zachowania materiału kranialnego z Wilanowa

Zbadaną serię czaszek (75) z Wilanowa cechuje zły lub bardzo zły stan zachowania. Duże zniszczenie materiału utrudniło dokonanie wszystkich pomiarów kranioologicznych oraz znacznie ograniczyło określenie płci i wieku osobników. Możliwym było zdjęcie pomiarów jedynie z 49 czaszek (21 męskich, 25 żeńskich i 3 dziecięcych), pozostałe 26 jest na tyle fragmentarycznych, iż uniemożliwia jakiegokolwiek pomiary. Czaszki zasadniczo pozbawione są części twarzowych. Większość czaszek została zrekonstruowana i sklejana z mniejszych fragmentów w trakcie poprzednich badań, jednak na skutek rozsychania zastosowanego spoiwa materiał w większości domagał się ponownego złożenia.

Nr 1/61

Zachowały się obie kości ciemieniowe zespolone szwem strzałkowym są one jednak uszkodzone w okolicy skroniowej i wieńcowej. Prawdopodobnie jest to osobnik męski w wieku matusus.

Nr 2/61

Calvaria. Kość czołowa uszkodzona w okolicy nadoczodołowej, zniszczona podstawa kości potylicznej. Osobnik płci żeńskiej w wieku adultus/matusus.

Nr 3/61

Kość potyliczna, silnie uszkodzone obie kości ciemieniowe oraz kości skroniowe. Osobnik prawdopodobnie męski w wieku matusus.

Nr 3a/61

Fragmety prawej kości czołowej, 5 fragmentów obu kości ciemieniowych i 1 fragment lewej kości skroniowej. Osobnik o nieokreślonej płci, w wieku infans II.

Nr 3b/61

Mocno uszkodzona calvaria. Brak części podstawnej kości potylicznej, części nadoczodołowej kości czołowej, prawej kości skroniowej i kości klinowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku matusus.

Nr 3c/61

Niezwykłe zniszczony materiał, z którego zachowała się jedynie lewa uszkodzona kość ciemieniowa o średnio wystającym guzie. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku maturus.

Nr 4/61

Zachowane fragmenty prawej części kości czołowej, dwa fragmenty kości ciemieniowych, łuska kości potylicznej oraz obie nieco uszkodzone kości skroniowe. Osobnik prawdopodobnie płci męskiej w wieku maturus.

Nr 4a/61

Fragmentarycznie zachowana lewa kość ciemieniowa i kość czołowa, dwa fragmenty żuchwy. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku iuvenis.

Nr 5/61

Fragment prawej kości ciemieniowej. Osobnik prawdopodobnie męski w wieku późny maturus.

Nr 5a/61

Uszkodzona calvaria. Brak części podstawnej kości potylicznej, kości klinowej i lewej strony łuski kości czołowej. Osobnik męski w wieku maturus.

Nr 6/61

Zachowane obie kości skroniowe, kość czołowa z okolicy nadoczodołowej wraz z fragmentami obu kości ciemieniowych. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 6a/61

Uszkodzona kalota. Brak kości czołowej i potylicznej. Osobnik płci żeńskiej w wieku adultus/maturus.

Nr 6b/61

Uszkodzona kalota. Sklepienie sklezione z fragmentów kości czołowej, obu kości ciemieniowych, fragmentu lewej i prawej kości skroniowej, górnej części łuski kości potylicznej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 7/61

Fragmenty kości czołowej, kości ciemieniowe, łuski kości potylicznej. Osobnik o płci nieokreślonej w wieku infans II.

Nr 7a/61

Uszkodzona calvaria. Brak podstawy kości potylicznej i części nadoczodołowej kości czołowej, lewa kość skroniowa uszkodzona. Osobnik płci żeńskiej w wieku późny maturus.

Nr 8/61

Uszkodzona kalota. Brak podstawy kości potylicznej, części nadoczodołowej kości czołowej, obu kości skroniowych; pozostały fragmenty prawej kości klinowej. Osobnik prawdopodobnie męski w wieku maturus.

Nr 9/61

Oddzielne fragmenty górnej części łuski kości potylicznej, uszkodzone kości ciemieniowe, fragment łuski kości czołowej z okolicy nadoczodołowej, fragmenty

lewej kości skroniowej. Osobnik prawdopodobnie płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 10/61

Calvaria. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 11/61

Uszkodzona calvaria. Zachowane kości ciemieniowe i skroniowe, kość potyliczna, dwa fragmenty żuchwy i kilka odłamków szczęki z okolicy zębodołowej. Osobnik o nieokreślonej płci w wieku infans II.

Nr 11a/61

Uszkodzona calvaria. Zachowały się kość potyliczna, kości ciemieniowe i skroniowe oraz fragment kości czołowej, występują wstawki kostne w szwie węglowym. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 12/61

Łuska kości potylicznej, lewa kość ciemieniowa i fragmenty prawej, część skalista prawej kości skroniowej. Osobnik o nieokreślonej płci w wieku infans II.

Nr 13/61

Calvarium. Uszkodzona prawa kość ciemieniowa. Osobnik płci męskiej w wieku adultus/maturus.

Nr 14/61

Zachowane oddzielne fragmenty kości potylicznej i kości ciemieniowych, część skalista lewej kości skroniowej. Osobnik o nieokreślonej płci w wieku infans II.

Nr 14a/61

Uszkodzona calvarium. Brak obu kości skroniowych (zachowały się jedynie części wyrostków sutkowatych); kość szczęki uszkodzona po prawej stronie w okolicy wyrostka czołowego i jarzmowego; brak kości klinowej, kości nosowych i podniebiennych, uszkodzona okolica kolca nosowego przedniego. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 15/61

Calvaria. Brak części lewej kości ciemieniowej w okolicy guza. Osobnik płci żeńskiej wieku maturus.

Nr 16/61

Zachowana łuska kości potylicznej, jeden fragment prawej i kilka różnych fragmentów kości ciemieniowych. Osobnik prawdopodobnie płci męskiej wieku maturus.

Nr 16a/61

Calvaria. Brak podstawy kości potylicznej, całej kości klinowej i lewej kości skroniowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 17/61

Calvaria. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus/senilis.

Nr 18/61

Calvaria. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus/senilis.

Nr 19s/61

Uszkodzona cranium. Brak kości potylicznej, prawej kości jarzmowej i kości klinowej, kości podniebiennych; prawa kość skroniowa zachowana odrębnie, zdeformowana prawdopodobnie na skutek nacisku. Osobnik płci żeńskiej w wieku wczesnego maturus.

Nr 21/61

Uszkodzona calvaria. Brak podstawy kości potyliczej i kości klinowej, lewa kość skroniowa uszkodzona, uszkodzona również część nadoczodołowa kości czołowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 22/61

Uszkodzona calvaria. Zachowana kość potyliczna, prawa kość skroniowa, obie kości ciemieniowe i kość czołowa, która jest jednak zdeformowana. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 23b/61

Zniszczona kalota. Zachowana kość czołowa, uszkodzona jednak w okolicy nasionu, obie kości ciemieniowe, widoczna jest deformacja pośmiertna. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 23c/61

Zachowana łuska kości potylicznej, kości ciemieniowe uszkodzone, fragment łuski kości czołowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 24/61

Uszkodzona calvaria złożona z fragmentów lewej strony kości czołowej, obu kości ciemieniowych i kości potylicznej. Osobnik prawdopodobnie płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 24a/61

Uszkodzona calvaria. Brak lewej kości ciemieniowej i lewej części kości czołowej, podstawy kości potylicznej, kości klinowej, odrębnie zachowany fragment lewej kości skroniowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 25/61

Uszkodzona kalota. Zachowana łuska kości czołowej, kości ciemieniowe, łuska kości potylicznej, lewa kość skroniowa. Osobnik prawdopodobnie płci męskiej w wieku maturus.

Nr 25a/61

Lewa kość ciemieniowa i fragment prawej, obie kości skroniowe, fragment kości potylicznej, na szwie węglowym 5 wstawek kostnych, materiał zdeformowany pośmiertnie. Osobnik żeński w wieku adultus/maturus.

Nr 26/61

Cranium. Brak lewej kości jarzmowej i lewej kości szczęki górnej, podstawy kości potylicznej oraz trzonu kości klinowej, materiał zdeformowany pośmiertnie. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 27/61

Uszkodzona calvaria. Brak trzonu kości potylicznej, kości klinowej, kość czołowa uszkodzona w okolicy nadczołowej i łusce oraz po lewej stronie kości ciemieniowej i skroniowej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 28/61

Dwa połączone fragmenty obu kości ciemieniowych. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 28a/61

Calvaria. Brak podstawy kości potylicznej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus/senilis.

Nr 29/61

Calvarium. Uszkodzona kość czołowa oraz kości szczęki. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 30/61

Uszkodzona calvarium. Brak prawej kości skroniowej, podstawy kości potylicznej; kość klinowa zachowana w fragmentach. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 36/61

Uszkodzona calvaria. Zachowały się kość czołowa, lewa kość ciemieniowa i skroniowa, fragment prawej kości ciemieniowej. Osobnik prawdopodobnie męski w wieku maturus.

Nr 40/61

Dwa fragmenty obu kości ciemieniowych z okolicy szwu strzałkowego, jeden fragment łuski kości skroniowej, jeden fragment łuski kości potylicznej. Płeć osobnika nieokreślona w wieku maturus.

Nr 47/61

Uszkodzona calvaria. Brak kości klinowej i trzonu kości potylicznej. Płeć osobnika nieokreślona w wieku infans II.

Nr 48/61

Kalota wraz z żuchwą. Uszkodzona kość czołowa, kość potyliczna pozbawiona podstawy, uszkodzona prawa kość ciemieniowa, prawa kość skroniowa, żuchwa z uszkodzonymi gałęziami. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 48a/61

Calvaria. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 49/61

Calvaria zlepiona z kości czołowej, obu ciemieniowych (prawa uszkodzona), skroniowych, potylicznych i kości szczęki z okolicy nosowej. Gałąź żuchwy pozbawiona wyrostków. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 53/61

Calvaria. Brak części podstawnej kości potylicznej i trzonu kości klinowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 55/61

Fragment kaloty złożony z łuski kości potylicznej, obu uszkodzonych kości ciemieniowych i łuski kości czołowej; odrębnie zachowały się: część podstawna kości potylicznej, dwa drobne fragmenty kości ciemieniowych, fragment szczęki i trzon żuchwy. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 60/61

Fragmenty kości ciemieniowych, kość czołowa uszkodzona w okolicy łuski, lewa kość skroniowa i łuska kości potylicznej, w okolicy lambdy 5 wstawek kostnych. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 62/61

Uszkodzona calvaria. Zachowały się nieco zniszczona kość czołowa, kości ciemieniowe, prawa kość skroniowa, uszkodzona kość potyliczna, deformacja pośmiertna w wyniku nacisku z lewej strony. Płeć osobnika nieokreślona w wieku infans II.

Nr 64/61

Uszkodzone obie kości ciemieniowe i łuska kości potylicznej. Osobnik prawdopodobnie płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 65/61

Zachowane oddzielnie prawa kość ciemieniowa i fragment lewej i prawej kości skroniowej, deformacja pośmiertna przez nacisk z prawej strony. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 68/61

Uszkodzona kalota zdeformowana pośmiertnie przez nacisk z prawej strony; zachowała się łuska kości potylicznej, uszkodzone obie kości ciemieniowe, trzon żuchwy i jej prawa gałąź. Osobnik płci żeńskiej w wieku iuvenis.

Nr 72/61

Uszkodzona calvarium zdeformowana pośmiertnie przez nacisk od tyłu. Brak lewej kości skroniowej, lewej jarzmowej, kości podniebiennych; kość szczęki we fragmentach. Osobnik płci żeńskiej w wieku iuvenis.

Nr 73/61

Kalota wraz z żuchwą. Zachowały się obie kości ciemieniowe, łuska kości potylicznej, kości skroniowe, żuchwa z uszkodzonymi gałęziami. Osobnik płci żeńskiej w wieku późny maturus.

Nr 75/61

Fragmenty kości ciemieniowych, łuska kości potylicznej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 76/61

Uszkodzona kalota silnie zdeformowana. Zachowała się łuska kości potylicznej, obie nieco uszkodzone kości ciemieniowe, łuska kości czołowej. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr 77/61

Calvaria. Brak podstawy kości potylicznej i klinowej. Osobnik płci męskiej w wieku adultus/maturus.

Nr 85/61

Uszkodzona calvaria. Nieco uszkodzona prawa strona łuski czołowej i kości ciemieniowej, fragment kości klinowej, oddzielnie zachowany fragment szczęki. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr I/61

Calvarium. Uszkodzona okolica nadczołowa kości czołowej, odrębnie zachowany fragment lewej kości jarzmowej, fragment szczęki z kośćmi podniebiennymi, dwa fragmenty żuchwy. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr II/61

Cranium. Brak lewej kości jarzmowej; występuje *os bregma* i 11 wstawek kostnych na szwie węglowym. Osobnik płci męskiej w wieku wczesny maturus.

Nr III/61

Calvaria. Brak kości klinowej i lewej kości skroniowej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr IV/61

Uszkodzona kalota. Zachowane obie kości ciemieniowe i kość czołowa. Płeć osobnika nieokreślona w wieku maturus.

Nr V/61

Uszkodzona calvaria. Brak kości klinowej, części podstawnej kości potylicznej; odrębnie zachowana lewa kość skroniowa. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr A/61

Uszkodzona calvaria. Brak fragmentu z okolicy nadnosowej kości czołowej, kości klinowej i części podstawnej kości potylicznej, uszkodzenia w okolicy lambdy. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr B/61

Uszkodzona calvaria. Brak podstawy kości potylicznej, kość skroniowa we fragmentach. Osobnik płci męskiej w wieku późny maturus.

Nr C/61

Dwa fragmenty kości ciemieniowych, fragment łuski kości potylicznej i czołowej, okolica skalista prawej kości skroniowej. Osobnik prawdopodobnie płci męskiej w wieku maturus.

Nr D/61

Calvaria. Uszkodzona prawa kość ciemieniowa, lewy oczodół oraz trzon szczęki. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

Nr E/61

Dwa fragmenty kości ciemieniowych, łuska kości potylicznej i okolica skalista lewej kości skroniowej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr F/61

Uszkodzona calvaria. Brak lewej kości skroniowej, kości klinowej i części podstawnej kości potylicznej. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr X/61

Calvaria. Osobnik płci żeńskiej w wieku maturus.

2. Ocena i pomiary materiału kranialnego z Wilanowa

Analizowany materiał składa się z 75 czaszek w większości żeńskich, jakkolwiek ilościowa przewaga nad czaszkami męskimi nie jest aż tak znacząca.

Tab. 1. Rozkład płci badanej serii czaszek

	Czaszki męskie	Czaszki żeńskie	Czaszki nieokreślonej płci	Σ
Ilość	29	37	9	75
%	38,6%	49,4%	12%	100%

Interesującym wydaje się fakt, że w zdecydowanej większości analizowany materiał reprezentuje osobniki w wieku 30-50 lat (*maturus*). Warto nadmienić, iż materiał z innych stanowisk wczesnośredniowiecznych znamionuje wyraźne rozbieżności wieku dla kobiet, które wynoszą 20-30 lat (*adultus*), zaś dla mężczyzn 30-50 lat (*maturus*). Tłumaczy się to faktem dużej umieralności około połogowej. Trudno jednoznacznie wyjaśnić jednorodność wiekową analizowanej serii z Wilanowa. Być może zbliżony wiek osobników wynika jedynie z faktu, iż seria ta nie należy do zbyt licznej.

Tab. 2. Rozkład płci i wieku badanej serii czaszek

Wiek	Czaszki męskie	Czaszki żeńskie	Czaszki nieokreślonej płci
Infant I (0-7)	-	-	-
Infant II (7-14)	-	-	7
Iuvenis (14-18)	-	3	-
Adultus (18-30)	-	-	-
Adultus/maturus	2	3	-
Maturus (30-50)	26	29	2
Maturus/senilis	1	2	-
Senilis (60-x)	-	-	-
Σ	29	37	9

Tab. 3. Rozkład wieku badanej serii czaszek

Wiek	Ilość czaszek	%
Infans II (7-14)	7	9,3%
Iuvenis (14-18)	3	4%
Adultus (20-30)	-	-
Adultus/maturus	5	6,7%
Maturus (30-50)	57	77%
Maturus/senilis	3	4%
Senilis (50-x)	-	-
Σ	75	100%

Podstawą analizy materiału kranialnego były pomiary dokonane według techniki R. Martina⁵. W ich oparciu wyliczono średnie arytmetyczne i skale wahań dla następujących cech: *eu-eu*; *g-op*; *po-b*; *l-i*; *l-o*; *i-o*; *b-i*; *b-l*; *ast-ast*; *au-au*; *ms-ms*; *co-co*; *ft-ft*; *zy-zy*; *n-ns*; wysokość oczodołu; szerokość nosa oraz obliczono 13 klasycznych wskaźników: główny, wysokościowo-długościowy (od porionu i basionu), wysokościowo-szerokościowy (od porionu i od basionu), czołowo-szerokościowy, poprzeczno-czołowy, całkowity twarzy, górno-twarzowy, twarzy górnej czaszki, czołowo-twarzowy, nosowy, oczodołowy. Rezultaty pomiarów ilustrują poniższe tabele.

⁵ R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie. T. II.* Jena 1914.

Tab. 4. Pomiary (w mm) czaszek męskich

	eu-eu	l-i	l-o	i-o	ba-o	g-op	b-i	po-b	ast-ast	au-au	ms-ms	b-l	co-co	ft-ft	ba-b	l-ba	zy-zy	n-ns	wys. ocz.	szet. nos.
3/61	153	63	97	47	36															
5a/61	148	66	98	48		108	154	116	118	118	96	117								
8/61	153	89	106	33			151		116			96								
10/61	145	56	87	47	41	184	157	114	118	129	105	121	124	100	136	113				
11a/61	147	81	103	36	36		147	108	111	123	101	100			130	117				
13/61	135	54	92	54	38	181	147	104	108	123	102	111	112	94	111	138	53	34	26	
14a/61	143	43				174	139		108			112	121	92				53?	32	27?
22/61	143	64	93	46	41	191	147	97	118			110		88	120	113				
25/61	137	68					161	116				117								
27/61	143	53	91	51		188	150	114	109	125	107?	115								
28a/61	143	53				188	154	125	120	123	110?	122	120	99						
29/61	148	47	92	56			144	114		130		110			146					
36/61		72	100	43			143	107				111								
48/61	146	63	91	40			146	107	109	127		105								
77/61	141	64	94	43		167	150	114	112	120	102	108	123	100						
B/61	140	63				178	160	108		117		127		108						
E/61	157	69					163		115			120								
F/61	148	71					158	118	122			108	118	98						
III/61	160	67	98	46	34	183	159	117	125	142	114	115	135	109	144	114	139	53	33	27
III/61	138	64	96	50	38	190	154	104	109		94	112	126	104	135	116				
V/61	152	54				174	149	119	116			115	123	93						

Tab. 5. Pomiar (w mm) czaszek żeńskich

	eu-eu	l-i	l-o	i-o	ba-o	g-op	b-i	po-b	ast-ast	au-au	ms-ms	b-l	co-co	ft-ft	ba-b	l-ba	zy-zy	n-ns	wys. ocz.	szer. nos.
2/61	141	51	93	53			149	108	104	118	102	116	122							
3b/61	148	73					154	113	104			109								
7a/61	139	61	92	42			146	113	104			111								
15/61	150	65	96	39	37	178	151	113	115	132	107	117	124	102	134	108				
16a/61	157	57				177	145	109	118			113	138	104						
17/61	140	70	97			173		115	114	133		106	113	91						
18/61	151	68	98	44	37	174	145		115	114?		109	124	96	125	115				
19s/61								113						92			124?	53	27	25
21/61	154	66	94	38			141	98	114			112								
24/61	133	80					152	111	115		92	109								
24a/61	141?	57	94	49		168	133	96	104			94					126?	51	35	24
26/61	142	65				170	146	111	108	110	95	104	116	94			120	50	35	24
30/61	142	50				183	149	116				119	121	96			121	52	35	27
48a/61		69	95	49		193		119				123	120	93						
49/61	143	65	93	44	34	176	148	111	109	128	109	107	121	99	134	111				
53/61	148	57	94	51		178	151	116	112	125	98	116	128	96						
55/61		73					152					104								
60/61	132	56	88	47					109											
68/61		73	101	47			146	99	99			105								
72/61	133?	58	91	44		163?	137	107	105			107	111	90			114?	50	35	27
73/61	142	39					146		109	123	107	121								
85/61	144?	64	101	48		188	157	110	112	123	109	126		96						
A/61	148	77				177?	151	102	112	121	92	107	122	104						
X/61	143	62	93	43		168	145	112	109	124	102?	105	114	93						32
I/61	153	67	90	33	34	169?	149	117	119?	131	108?	112			129	104		49		25

Tab. 6. Pomiary (w mm) czaszek dziecięcych

	eu-eu	l-i	l-o	i-o	ba-o	g-op	b-i	po-b	ast-ast	au-au	ms-ms	b-1	co-co	ft-ft	ba-b	l-ba	zy-zy	n-ns	wys. ocz.	szer. nos.
11/61	138	64	97	44			138	105	104			102								
47/61	124	52	88	51		170	142	113	101	99		110	107	78						
62/61	134	58	86	37		151	125	98				97								

Tab. 7. Wskaźniki dla czaszek męskich

	Główny	Wys.- dług.	Wys.- szer.	Wys.- szer.	Wys.- szer.	Wys.- szer.	Czołowo- szerokościowy	Poprzeczno- czołowy	Całkowity twarzowy	Górno- twarzowy	Twarzy górnej czaszki	Czołowo- twarzowy	Nosa	Oczodołowy
	8:1	17:1	20:1	17:8	20:8	9:8	9:10	47:45	48:45	48:46	48:45	9:45	54:55	52:51
3/61														
5a/61	83,1		65,2		78,4									
8/61					75,8									
10/61	78,9	73,9	62,0	93,8	78,6	68,9	80,6							
11a/61				88,4	73,5									
13/61	74,6	71,8	57,5	96,3	77,0	69,6	83,9		51,4			68,1	50,0	77,3
14a/61	82,2					64,3	76,0				73,8			80,0
22/61	74,9		62,8		83,9	61,5								
25/61					84,7									
27/61	76,1		60,6		79,7									
28a/61	76,1		66,5		87,5	69,2	82,5							
29/61		98,6	77,0											
36/61														
48/61					73,3									
77/61	84,4		68,3		80,9	70,9	81,3							
B/61	78,7		60,7		77,1	77,1								
E/61														
F/61	78,7		62,8		79,7	66,2	83,0							
II/61	87,4	78,7	63,9	90,0	73,1	68,1	80,7		51,0		75,5	78,4	50,9	75,0
III/61	72,6	71,1	54,7	97,8	75,4	75,3	82,5							
V/61	87,4		68,4		78,3	61,6	72,6							

Tab. 8. Wskaźniki dla czaszek żeńskich

	Główny 8:1	Wys.- dług. 17:1	Wys.- dług. 20:1	Wys.- szer. 17:8	Wys.- szer. 20:8	Czołowo- szerokościowy 9:8	Poprzeczno- czołowy 9:10	Całkowity twarzny 47:45	Górno- twarzowy 48:45	Twarz górną czaszki 48:46	Czołowo- twarzowy 9:45	Nosa 54:55	Oczodolowy 52:51
2/61					76,6								
3a/61					76,4								
7a/61					81,3								
15/61	84,3	75,3	63,5	89,3	75,3	68,0	82,2						
16a/61	88,7		61,6		69,4		75,3						
17/61	80,9		66,5		82,1		80,5						
18/61	86,8	71,8	63,2	82,8	72,8		77,4						
19s/61									55,6?			47,2	67,5
21/61					63,6								
24/61					83,5								
24a/61	83,9		57,1		68,1				54,7			47,1	79,5
26/61	83,5		65,3		78,2		81,0		54,1?			48,0	92,1
30/61	77,6		63,4		81,7		79,3		54,5			51,9	83,3
48a/61			61,7				77,5						
49/61	81,2	76,1	63,1	93,7	77,6	69,2	81,8						
53/61	83,1		65,2		78,4	64,8	75,0						
55/61													
60/61													
68/61													
72/61	81,6		65,6		80,5	67,7			56,1			54,0	94,6
73/61													
85/61	76,6		58,5		76,4	66,7							
A/61	83,6		57,6		68,9	70,3							
X/61	85,1		66,7		78,3	65,0							82,1
I/61	90,5	76,3	69,3	84,3	76,5							51,0	

Tab. 9. Wskaźniki dla czaszek dziecięcych

	Główny 8:1	Wys.- dług. 17:1	Wys.- dług. 20:1	Wys.- szer. 17:8	Wys.- szer. 20:8	Czołowo- szeroko- ściowy 9:8	Poprzeczno- czołowy 9:10	Całkowity twarzy 47:45	Górno- twarzowy 48:45	Twarzy górnjej czaszki 48:46	Czołowo- twarzowy 9:45	Nosa 54:55	Oczodołowy 52:51
11/61					76,1								
47/61	72,9		66,5		91,1	62,9	72,8						
62/61	88,7		64,9		73,1								

Tab. 10. Przeciętna charakterystyka serii wilanowski (bez czaszek dziecięcych)

cecha	czaszki męskie		czaszki żeńskie		całość	
	X(n)	skala wahań	X (n)	skala wahań	X (n)	skala wahań
eu-eu	146,0 (20)	135-160	144,0 (21)	132-157	-	-
g-op	175,5 (12)	108-191	175,6 (15)	163-193	-	-
po-b	111,8 (17)	97-125	110,0 (21)	96-119	-	-
l-i	63,0 (21)	43-89	63,4 (24)	39-80	-	-
l-o	95,5 (14)	87-106	94,3 (16)	88-101	-	-
i-o	45,7 (14)	33-56	44,7 (15)	33-51	-	-
b-i	151,6 (20)	143-163	147,2 (21)	133-157	-	-
b-l	112,6 (20)	96-127	110,9 (23)	94-126	-	-
ast-ast	114,6 (16)	108-125	110,0 (21)	99-119	-	-
au-au	114,7 (12)	117-142	123,5 (12)	110-133	-	-
ms-ms	103,4 (9)	94-114	101,9 (11)	92-109	-	-
co-co	122,1 (9)	112-135	121,0 (13)	11-138	-	-
ft-ft	98,6 (11)	92-109	96,1 (14)	90-104	-	-
zy-zy	138,5 (2)	138-139	121,0 (5)	120-126	-	-
n-ns	53,0 (3)	53	50,8 (6)	49-53	-	-
Wys. oczod.	33,0 (3)	32-34	33,1 (6)	27-35	-	-
Szer. Nosa	26,6 (3)	26-27	25,3 (6)	24-27	-	-
Wsk. główny 8:1	79,6 (13)	74,6-87,4	83,3 (14)	76,6-90,5	81,4 (27)	74,6-90,5
Wsk. wys-dtu. 17:1	78,8 (5)	71,1-98,6	74,8 (4)	71,8-76,3	76,8 (9)	71,1-98,6
Wsk. wys-dtu. 20:1	63,8 (13)	54,7-77,0	63,2 (15)	57,1-69,3	63,5 (28)	54,7-77,0
Wsk. wys-szer. 17:8	93,2 (5)	88,4-97,8	87,5 (4)	82,8-93,7	90,3 (9)	82,8-97,8
Wsk. wys-szer. 20:8	78,5 (16)	73,1-87,5	76,0 (19)	63,6-83,5	77,2 (35)	63,6-87,5
Wsk. czół-szer. 9:8	68,4 (11)	61,6-77,1	67,2 (9)	64,8-70,3	67,8 (20)	61,6-77,1
Wsk. gór-twarz. 48:45	51,2 (2)	51,0-51,4	55,0 (5)	54,1-56,1	53,1 (7)	51,0-56,1
Wsk. czół-twarz. 9:45	73,2 (2)	68,1-78,4	78,8 (3)	78,3-79,3	76,0 (5)	68,1-79,3
Wsk. nosa 54:55	50,4 (2)	50,0-50,9	49,8 (6)	47,1-54,0	50,1 (8)	47,1-54,0
Wsk. oczod. 52:51	77,4 (3)	75,0-80,0	83,1 (6)	79,5-94,6	80,2 (9)	75,0-94,6

Choć seria czaszek wilanowskich nie należy do licznych pozwala jednak wyciągnąć pewne wnioski. Wyniki pomiarów są zbliżone do tych sprzed czterdziestu lat. Ty samym wykluczony został błąd między-obszerny. Nie stwierdzono również zmniejszenia pomiarów na skutek wysychania materiału kostnego. Tym samym potwierdza to badania G. Grall, iż materiał przechowywany w suchych pomieszczeniach w późniejszym czasie nie ulega dalszemu wysychaniu. Dotyczy to zarówno materiału konserwowanego, jak i nie konserwowanego⁶.

Analizowaną serię znamionują ogólnie średnie parametry. Czaszki męskie są średnio długie (79,6), średnio wysokie (93,2), o średnim licu (51,2), średnim czole (73,2) i średnio szerokim nosie (50,4). Żeńskie czaszki wykazują natomiast krótkogłowość (83,3), ich wysklepienie jest słabsze (87,5), oczodoły są wyższe (83,1), lica węższe (55,0), a nosy węższe (49,8) od męskich. Cała seria wydaje się raczej skierowana ku krótkogłowości (81,3), przez co wyróżnia się od innych badanych serii z okresu średniowiecza, które raczej są średnio lub długogłowe – ilustruje to Tabela 11. Krótkogłowa seria z Wilanowa upodabnia się raczej do późniejszego materiału z okresu XV – XVIII wieku⁷. Być może więc datowanie materiału kostnego z Wilanowa zaproponowane przez archeologów jest zawyżone. Niemniej kwestia ta wymaga jeszcze dodatkowego opracowania.

Tab. 11. Zestawienie wskaźników serii wczesnośredniowiecznych

	Skrwilno ⁸		Grodziska ⁹		Brzoza ¹⁰		Wilanów	
	♂	♀	♂	♀	♂	♀	♂	♀
Wsk. główny	80,9	81,3	75,6	75,4	75,0	76,3	79,6	83,3
Wsk. wys-dł.	73,9	72,6	72,5	73,8	73,8	74,3	78,8	74,8
Wsk. wys-szer.	91,6	88,9	96,1	101,2	98,0	102,1	93,2	87,5
Wsk. Nosa	49,8	51,2	51,7	49,9	49,3	51,5	50,4	49,8
Wsk. Oczodołu	82,1	85,4	82,4	83,8	82,8	83,4	77,4	83,1

⁶ G. GALLA, *Zmiany zachodzące w materiale kostnym pod wpływem wysychania*. Przegląd Antropologiczny 30(1964)63-72.

⁷ K. KACZANOWSKI, *Czaszki z cmentarzy przy kościele Mariackim w Krakowie (XV-XVIII w.)*. Materiały i Prace Antropologiczne 71(1965)57-112.

⁸ A. FLORKOWSKI, *Wstępne badania antropologiczne średniowiecznego cmentarzyska w Skrwilnie*. Acta Universitatis Nicolai Copernicus 58(1973)253-258.

⁹ B. ŁUCZAK, *Rekonstrukcja antropologiczno-demograficzna XII-wiecznej populacji z Grodziska Raciąż (pow. Tucholski)*. Folia Archeologica 2(1982)87-161.

¹⁰ A. FLORKOWSKI, *Opracowanie antropologiczne serii pochówków szkieletowych z cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Brzozie, pow. Toruń*. Acta Universitatis Nicolai Copernicus 60(1974)245-252.

3. Opis stanu zachowania materiału postkranialnego z Wilanowa

Nr 2/1

Szczątki fragmentaryczne dwóch osobników. Zachowały się trzon prawej kości udowej, kość skokowa i pięty oraz uszkodzona lewa kość łokciowa (pozostałości osobnika wieku maturus) – wskazują na to jej masywność i rozmiary.

Nr 3/1

Szczątki przynależą do dwóch osobników w różnym wieku: infans II (trzon prawej kości udowej) oraz maturus (głowa i fragment trzonu lewej kości ramiennej, fragment lewej łopatki z okolicy panewki i dwa uszkodzone żebra).

Nr 9/1

Materiał bardzo niekompletny, gdyż zawierający jedynie trzy fragmenty lewej kości miedniczej z okolicy *acetabulum*. Osobnik żeński wieku maturus.

Nr 11/1

Zachowały się fragmenty kości długich. Wiek osobnika, nieokreślonej płci, jako infans II.

Nr 17/1

Zachowały się: trzon lewej kości udowej, lewa kość piszczelowa pozbawiona nasady dystalnej, prawa kość piszczelowa pozbawiona nasady proksymalnej, trzon lewej kości strzałkowej, lewy obojczyk, fragment lewej łopatki z okolicy panewki. Osobnik żeński wieku maturus.

Nr 18s/1

Szkielet w 40-50% kompletny: dwa obojczyki, fragmenty obu łopatek z okolic panewki, trzony obu kości ramiennych, trzon prawej kości promieniowej, uszkodzone obie kości miednicze, fragmentaryczne kości udowe (prawa – odcinek proksymalny i dystalny oraz fragment trzonu, lewa – odcinek proksymalny i fragment trzonu), prawa kość piszczelowa z nie zrośniętą nasadą proksymalną, dziewięć fragmentów żeber oraz kręgi: jeden szyjny, pięć piersiowych, jeden krzyżowy. Na kościach długich zaznacza się nie zakończony proces przyrastania nasad. Kościec znamionuje delikatna budowa. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku juvenis.

Nr 19s/1

Materiał bardzo fragmentaryczny. Zachowały się lewy obojczyk pozbawiony jednak odcinka mostkowego, fragment lewej łopatki z okolicy panewki, prawa kość ramienna, proksymalny odcinek kości promieniowej, prawy trzon kości udowej, pięć fragmentów żeber oraz jedna kość śródstopia. Osobnik żeński wieku maturus.

Nr 21/1

Szkielet zachowany w 60-70%: oba obojczyki, obie łopatki z okolic panewki, lewa kość ramienna (z nie zrośniętą nasadą proksymalną) oraz dystalny odcinek prawej ramiennej, trzon i nasada bliższa prawej i lewej kości łokciowej i promieniowej, kości udowe, lewa piszczelowa, nasada bliższa prawej kości piszczelowej, 9 fragmentów żeber lewych i 7 prawych, siedem kręgów szyjnych, 10 piersiowych,

4 łędźwiowe oraz jeden krzyżowy oraz kości śródstopia i palców. Budowa kośćca jest delikatna. Osobnik żeński wieku juvenis.

Nr 23/1

Nieliczne fragmenty kostne w postaci: kości udowych, fragmenty kości biodrowych z okolic *acetabulum*, fragmenty lewej kości ramiennej, fragmenty obu łopatek i kilku kręgów. Kości długie wykazują masywną budowę, głowa oraz krętarze kości udowej są duże; grzebień kości biodrowej wykazuje mocne urzeźbienie. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 23A/1

Szkielet zachowany w 70-80%: lewy obojczyk z odcinka domostkowego, obie kości ramienne pozbawione jednak nasad bliższych, prawa kość promieniowa i łokciowa, lewa kość promieniowa i łokciowa pozbawiona jednak nasad dalszych, obie kości udowe bez nasad proksymalnych, lewe i prawe kości piszczelowe i promieniowe bez nasad dalszych, 6 fragmentów żeber lewych i 2 prawych, sześć fragmentów łuku tylnego kręgów piersiowych i jeden fragment kręgu łędźwiowego, kości nadgarstka (kość łódkowata i haczykowata), prawa lewa kość pięty i skokowa, ząb przedtrzonowy. Osobnik żeński wieku maturus.

Nr 23B/1

Szkielet zachowany w 70-80%: oba obojczyki, obie kości ramienne (dół łokciowy prawej kości perforowany) i przedramienia, fragmenty łopatek z okolic panewki, fragment prawej kości biodrowej, kości długie kończyny dolnej (lewa kość udowa pozbawiona głowy i szyjki), 5 fragmentów żeber (jedno lewe i cztery prawe), dwa fragmenty kręgów piersiowych, trzy fragmenty kręgów łędźwiowych, obie kości pięty i skokowe. Kości wykazują raczej delikatną budowę. Osobnik żeński wieku maturus.

Nr 23C/1

Zachowały się jedynie kości długie kończyny dolnych, brak lewej kości strzałkowej, fragment lewej kości biodrowej oraz fragmentaryczne trzy kości śródreżca. Osobnik wieku infans I.

Nr 29/1

Materiał kostny zawiera: obie kości ramienne (uszkodzone przynasadowo), trzony i nasady proksymalne prawej kości łokciowej i promieniowej oraz lewa kość łokciowa, a także obie kości udowe, kości piszczelowe (prawej brak nasady bliższej), fragment kości biodrowej, obie kości skokowe i piętowe. Kość biodrowa zrasta się lewostronnie z pierwszym kręgiem krzyżowym, z prawej natomiast strony brak jest powierzchni uchowatej, co uznać należy za cechę niedorozwoju. Kości długie są bardzo masywne i nieco spłaszczenie przednio-tylne, nadaje to im wygląd dość prymitywny. Osobnik męski w wieku maturus.

Nr 31/1

W materiale pozostały: trzony obu kości ramiennych, fragment lewej łopatki z okolicy panewki, fragmenty trzonu i odcinki bliższe obu kości udowych, na-

sady dalsze kości piszczelowych, fragment łuku tylnego kręgu piersiowego i lędźwiowego. Budowa kości jest dość delikatna. Osobnik płci nieokreślonej wieku infans II.

Nr 32/1

Zachowały się jedynie (silnie uszkodzone) kości długie kończyny dolnej, fragment trzonu kości ramiennej oraz kilka kości stopy. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 36/1

Szkielet zawiera: silnie uszkodzone obie kości udowe (pozbawione nasad dalszych), trzony obu kości piszczelowych oraz fragmenty obu kości biodrowych. Osobnik płci nieokreślonej wieku infans II.

Nr 37/1

Fragmenty trzonów obu kości udowych, fragment lewej nasady dalszej kości udowej oraz trzony obu kości piszczelowych. Osobnik prawdopodobnie męski w wieku maturus.

Nr 38/1

Z całego szkieletu zachowały się: obie kości udowe, prawa kość piszczelowa i strzałkowa (pozbawione jednak odcinków dystalnych) oraz fragmenty obu kości biodrowych z okolic *acetabulum*. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 40/1

Z grobu pochodzą cztery kości udowe, trzy kości piszczelowe. Cały materiał przynależny do dwóch osobników płci żeńskiej.

Nr 41/1

Pozostały fragmentaryczne obie kości udowe (obie pozbawione nasad dalszych, prawa nadto bez nasady bliższej), trzony obu kości piszczelowych oraz trzy fragmenty kości biodrowej. Osobnik płci nieokreślonej wieku infans II.

Nr 42/1

Materiał szkieletowy zawiera kości obu kończyn dolnych (nieco zniszczone), kość krzyżową, fragmenty obu kości biodrowych z okolic *acetabulum* oraz kości pięty. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 49/1

Pozostały obie kości ramienne silnie uszkodzone pozbawione nasad proksymalnych, fragment żebra lewego i prawego, dwa fragmenty łopatek o okolic panewki oraz fragment łuku kręgu piersiowego. Osobnik wieku maturus o płci nierozpoznanej.

Nr 51/1

Zachowały się trzony górnych kości długich, dwa fragmenty obu kości biodrowych, fragment łopatki z okolicy panewki, obie kości udowe oraz kości piszczelowe (pozbawione nasad). Kości wybitnie delikatnej budowy. W materiale zachowana jest jedna prawa kość ramienna o cechach wybitnie męskich. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 54/1

Materiał zawiera prawą kość udową i trzon lewej, obie kości piszczelowe, nasady bliższe obu kości strzałkowych, dwie kości śródstopia, 4 kości stępu. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 55/1

Pozostały łopatki z okolic panewek, fragmenty lewej kości ramiennej (brak środkowej części trzonu), prawa i lewa kość łokciowa oraz lewa kość promieniowa (wszystkie one pozbawione są fragmentu trzonu i nasad dalszych), fragmenty kości biodrowych z okolic *acetabulum*, nasady proksymalne obu kości udowych, pierwszy krąg szyjny, wszystkie kręgi odcinka piersiowego oraz kilka fragmentów kości krzyżowej. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 60/1

Zachowały się trzy różne kości udowe silnie uszkodzone i nie nadające się do dokonania jakichkolwiek pomiarów, lewa kość piszczelowa i strzałkowa, fragmenty lewej kości biodrowej. Osobniki prawdopodobnie żeńskie w wieku maturus.

Nr 62/1

Pozostały trzony obu kości ramiennych, fragmenty obu kości udowych (pozbawione odcinaków dystalnych) oraz krąg piersiowy. Osobnik płci nierozpoznanej wieku infans I.

Nr 64/1

Z całego materiału pozostały trzon lewej kości łokciowej, głowa prawej kości udowej, trzon lewej kości udowej oraz trzon lewej kości piszczelowej. Trzony znamionuje gładka powierzchnia i delikatna budowa. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 66/1

Pozostały obie kości udowe (nasady dystalne odrębnie zachowane w wyniku uszkodzenia), trzony obu kości piszczelowych, lewa nasad proksymalna kości piszczelowej, nasada proksymalna kości strzałkowej, fragment kości skokowej. Materiał jest delikatny w swej strukturze. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku maturus.

Nr 67/1

Obie kości udowe i piszczelowe, obie kości pięty i skokowe. W materiale znajdują się nadto dwie dodatkowe kości piszczelowe. Kości są dość delikatnej budowy. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 68/1

Materiał zawiera fragment prawego obojczyka (odcinek dobarkowy), fragmentaryczne obie kości biodrowe z okolic *acetabulum*, obie kości udowe, lewa kość piszczelowa, trzon i nasada bliższa prawej kości piszczelowej, obie kości pięty i skoku, fragment kości krzyżowej. Nasady kości długich są nie zrosnięte z trzonami. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku juvenis.

Nr 70/1

Zachowały się obie kości udowe (prawa pozbawiona jest nasady bliższej), obie kości piszczelowe, kość pięty i skoku. Kości są delikatnej budowy. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 71/1

Szkielet nieomal kompletny, masywnej budowy – w szczególności kości długich kończyny dolnej. Głowa i krętarze są dużych rozmiarów. Miednica wykazuje typowo męskie cechy. Osobnik męski w wieku maturus.

Nr 72/1

Zachowały się trzony kości długich zarówno kończyny górnej, jak i dolnej oraz oba obojczyki. Budowa kośćca jest dość delikatna, kości udowe są słabo urzeźbione. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 73/1

Szkielet nieomal kompletny, brak min: kręgów (pozostały 3 lędźwiowe, fragment kości krzyżowej), żeber, mostka, kości nadgarstka, śródreżcza, płaców, stepu, śródstopia i palców nóg. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 75/1

Silnie uszkodzone wszystkie kości długie, fragment kości krzyżowej i biodrowej, kilka łuków kręgowych. Materiał kostny znamionuje masywność. Osobnik płci męskiej w wieku maturus.

Nr 77/1

Kości długie kończyny górnej we fragmentach, obie kości udowe, fragment kości biodrowej. Kości udowe są masywne, dobrze urzeźbione, podobnie kości miednicze. Na zachowanym fragmencie kości łokciowej widać złamanie przyżyciowe trzonu, zlokalizowane około 2 cm poniżej górnej nasady. Zrośnięcie jest nieprawidłowe i wykazuje deformację kości w tym miejscu. Osobnik męski w wieku maturus.

Nr 78/1

Materiał zachowany w postaci trzonu i nasady dalszej kości ramiennej, trzonu i nasad bliższych prawej kości promieniowej i łokciowej, fragmenty obu kości biodrowych, obie kości udowe, lewa kość piszczelowa, trzon i nasada dalsza prawej kości piszczelowej, kości stepu, fragmenty łuków kręgów lędźwiowych. Kościec wykazuje masywność budowy. Osobnik męski w wieku maturus.

Nr 80/1

Fragmenty kości długich kończyn dolnych. Osobnik prawdopodobnie żeński w wieku maturus.

Nr 82/2

Obie kości udowe (prawa pozbawiona nasady dalszej), obie kości piszczelowe (lewa pozbawiona nasady dalszej) i trzony kości strzałkowych, kości pięty i skoku. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr 85/2

Z całego materiału zachowały się fragment lewej łopatki z okolic panewki, prawa kość ramienna, trzon i nasada dystalna lewej kości ramiennej, obie kości łokciowe, trzony i dystalne nasady obu kości promieniowych, kości śródreżcza, oba talerze biodrowe, obie kości udowe oraz kręgi odcinka szyjnego (atlas, axis). Kości są dość delikatnej budowy. Osobnik żeński w wieku maturus.

Nr D/1

Zachowany trzon prawej kości ramiennej, trzon obu kości promieniowych, nasada bliższa lewej kości promieniowej, nasada bliższa i trzon lewej kości łokciowej, obie kości udowe (w lewej brak fragmentu trzonu), obie kości piszczelowe, lewa kość strzałkowa, fragmenty obu kości biodrowych, fragmenty kręgow (lędźwiowego i piersiowego), kości skokowe. Materiał nadto zawiera dwie dodatkowe kości udowe i piszczelowe. Osobnik żeński w wieku maturus.

4. Ocena i pomiary materiału postkranialnego z Wilanowa

Analizowany materiał obejmuje 48 osobników, jednak ich stan zachowania jest wysoce niekompletny, czego najlepszym dowodem jest fakt zachowania jedynie 4 niemal kompletnych szkieletów (70-80%). Materiał ten w zdecydowanej większości został przypisany osobnikom żeńskim.

Tab. 11. Rozkład płci badanej serii szkieletowej

	Szkielety męskie	Szkielety żeńskie	Szkielety nieokreślonej płci	Σ
Ilość	8	29	11	48
%	16,6%	60,4%	23%	100%

Rozkład wieku badanej serii ilustruje Tabela 12. Największy udział przypada osobnikom wieku 30-50 lat (*maturus*), co pokrywa się z wiekiem oszacowanym w oparciu o materiał kranialny.

Tab. 12. Rozkład wieku badanej serii szkieletowej

Wiek	Ilość szkieletów	%
Infans I (0-7)	2	4,2%
Infans II (7-14)	6	12,5%
Iuvenis (14-18)	3	6,3%
Maturus (30-50)	37	77%
Σ	48	100%

Pomiary materiału kostnego dokonano w oparciu o technikę R. Martina¹¹.

¹¹ R. MARTIN, *Lehrbuch der Anthropologie. T. III.* Jena 1914.

Obliczono długości kości długich, ich obwody oraz dokonano próby oszacowania wysokości ciała osobników. Kości długie mierzono w następujących miejscach:

Kość ramienna:

- M1: największa długość mierzona od wierzchołka głowy (*caput humeri*) do najniższego punktu bloczka (*trochlea humeri*);
- M5: największa średnica trzonu.

Kość łokciowa:

- M1: największa długość mierzona od wierzchołka wyrostka łokciowego (*olecranon*) do wierzchołka wyrostka rylcowatego (*processus styloideus*);
- M2: długość fizjologiczna – odległość między najbardziej nisko położonym punktem zewnętrznym brzegu wyrostka dziobiastego (*processus coronoideus*) i najniższym punktem głowy kości łokciowej (*caput ulnae*);
- M3: najmniejszy obwód trzonu.

Kość udowa:

- M1: największa długość – od najwyższego punktu głowy (*caput femoris*) do najdalszego punktu na kłycku przyśrodkowym (*condylus medialis*);
- M2: długość mierzona w ułożeniu naturalnym – od najwyższego punktu głowy (*caput femoris*) do linii łączącej powierzchnie stawowe obu kłycki;
- M8: obwód w środku trzonu.

Kość piszczelowa:

- M1: długość całkowita mierzona od powierzchni stawowej przyśrodkowej (*condylus medialis*) do kostki przyśrodkowej (*malleolus medialis*);
- M1a: największa długość mierzona od wierzchołka wyniosłości międzykłyckowej (*eminentna intercondylaris*) do wierzchołka kostki przyśrodkowej (*malleolus medialis*);
- M10: obwód środka trzonu.

Tab. 13. Pomiary (w mm) kości kończyn osobników męskich (P – kość prawa, L – kość lewa)

Nr.	Humerus		Ulna			Femur			Tibia		
	M1	M5	M1	M2	M3	M1	M2	M8	M1	M1a	M10
23/1	365 L	67 L									
29/1						456 L	455 L	91 L	362 L	371 L	70 L
51/1	356 L	66 L									
71/1						461 L	458 L	97 L	397 L	395 L	82 L
						462 L	458 P	96 P	396 P	394 P	80 P
75/1	300 L	69 L				460 L	455 L	90 L	342 P	350 P	74 P
						448 P	444 P	94 P			
77/1	315L	60 L				455 L	452 L	85 L	335 L	345 L	82 L
	320P	64 P				452 P	458 P	85 P	332 P	340 P	83 P
78/1						465 L	460 L	98 L	364 L	372 L	80 L
						458 P	455 P	92 P			

Tab. 14. Pomiarzy (w mm) kości kończyn osobników żeńskich (P – kość prawa, L – kość lewa)

Nr.	Humerus		Ulna			Femur			Tibia		
	M1	M5	M1	M2	M3	M1	M2	M8	M1	M1a	M10
23a/1			240 P	210 P	35 P						
23b/1	295 L		242 L	209 L	36 L	395 P	392 P	80 P	329 P 330 L	337 P 340 L	65 P 67 L
32/1										346 P	
38/1						420 L 422 P	415 L 420 P	90 L 89 P			
42/1						425 P	420 P	78 P	320 P 323 L	334 P 337 L	68 P 68 L
54/1						420 P	418 P	74 P	329 P 335 L	340 P 340 L	67 P 68 L
67/1						398 P 402 L	397 P 400 L	79 P 83 L			
70/1						421 L	417 L	77 L	330 P 330 L	340 P 340 L	68 P 70 L
73/1	315 L	61 L				442 L 443 P	435 L 438 P	90 L 91 P	344 L 341 P	353 L 350 P	73 L 70 P
82/1						440 L	437 L	85 L	350 P	357 P	83 P
D/1						438 P	435 P	99 P	348 P 340 L	350 P 357 L	83 P 85 L

Średnia wzrostu obliczona według L. Manouviera dla żeńskich osobników wynosi 1540mm, zaś męskich 1650mm. Wynik ten odpowiada innym seriom wczesnośredniowiecznym. Wartość dymorfizmu zaznaczona we wzroście serii wilanowskiej wynosi 110mm, mieści się więc w granicach podanych przez Martina (100-120mm).

Badania przeprowadzone na serii wilanowskiej wymagają jeszcze dodatkowych uściśleń. Być może porównanie materiału z inną serią z północnych terenów warszawskich dostarczy nowych informacji o populacjach zamieszkujących te okolice we wczesnym średniowieczu.

The analysis of osseous material from the early medieval cemetery in Wilanów

SUMMARY

Ancient materials from Wilanów were excavated nearly 40 years ago. It was researched by professor Wiercinski but the results of this work did not appear (it was published only cranial researching). We decided to finish this project – make inventoring, measure, and compare our results. So, the aim of work is to examine the structure of Wilanów's population dated back to the early Middle Ages. The whole series is represented by 75 skulls and 48 skeletons. A lot of skulls are very fragmentary, and the analysis is based on the descriptions only of 49 skulls (21 male, 25 female and 3 children). The skulls from Wilanów are interesting because they are approaching the border of brachycephalic. This population is quite different from that one having lived in Poland and dated from this same age. This problem should be researched in the future.

Rys. Kamila Polak